

Després de Babel. Tres apunts

per Enric Bou

En un món, el nostre, víctima de la maledicció de Babel, qualsevol intent de comunicació entre éssers humans que provenen de països diferents és en mans de la traducció i la interpretació. Condemna o guardó, els pobles, la humanitat, hem viscut durant segles amb la necessitat de comunicar-nos, i per tant, d'entendre el que diuen i escriuen en altres llengües. De ben jove em van venir ganes d'eliminar el problema i d'aprendre totes les llengües possibles per evitar el peatge de la traducció anant directament a les fonts. Aviat vaig comprovar que el meu intent era una follia inassolible.

Per sort en català, malgrat el desastre de la dictadura i els intents d'extermini cultural, teníem una potent tradició de traductors. Els esforços de l'Editorial Catalana i Edicions Proa, les inoblidables versions de Charles Dickens i Lewis Carroll de Josep Carner, les versions de Shakespeare de Josep M. de Sagarra, les versions del xinès de Marià Manent, conformaven un panorama prou actual de la literatura europea clàssica i contemporània d'abans de la guerra. Edicions 62, a la seva magnífica col·lecció «El Balanci» (primera època), va publicar autors que eren moda als anys seixanta, i formes d'escriure (el *Nouveau Roman*) que en aquell moment eren molt trencadores. Molts dels traductors eren professionals reconeguts, però ben pocs vivien d'aquest ofici. Encara avui dia manca un respecte professional, un reconeixement de l'ofici del traductor.

1. Paradoxes

Traduir, fins i tot llegir en versió original, és molt difícil. Sovint ens manca alguna informació sobre l'altra cultura, cosa que ens desorienta o ens mena a una lectura incorrecta. Els «falsos amics» seria el cas més obvi. Si acceptem la coneguda afirmació de Iuri Lotman segons la qual la traducció és «el mecanisme primari de la consciència» podem reconèixer la importància de l'asimetria i la divisió binària entre els espais semiòtics com a principis ordenadors de la humanitat. Així, els espais semiòtics tendeixen a l'heterogeneïtat i la diversitat, i per això el binarisme és una constant en les formes de coneixement i creació. L'asimetria ens empeny a cercar el llenguatge comú, la koiné, a la *creolització* de llenguatges per poder captar allò que és diferent i llunyà. L'Imperi romà usava el llatí com a *lingua franca*, l'anglosaxó ha imposat l'anglès aproximatiu dels nostres dies com a llengua pont entre cultures.

Com hauria de ser, la traducció ideal? Quin hauria de ser l'objectiu mínim de qualsevol traducció? Quan el 1816 Wilhelm von Humboldt va traduir Sòfocles i Èsquil, va intentar definir de manera general què és la traducció, i va plantejar el dubte sobre els matisos de la fidelitat a l'original traduït: «com més tendeix una traducció a la fidelitat, més es desvia de l'original; com que intenta imitar els matisos més delicats i evitar les simples generalitzacions, pot crear matisos nous i diferents». L'afirmació de Humboldt ens obre les portes a les acusacions tòpiques: *traduttore, traditore*; però també, més feliçment, a acceptar els límits, segons la coneguda expressió de Pierre Leyris: «Traduire, c'est avoir l'honnêteté de s'en tenir à une imperfection allusive». Segons Steiner, l'únic camí perquè un traductor sigui fidel al text original és sent just en el procés hermenèutic. Així va

més enllà del concepte de fidelitat de Humboldt:

«El traductor, l'exegeta o el lector és fidel al seu propi text, es fa responsable de la seva pròpia resposta, només quan s'esforça per recuperar l'equilibri de forces i la presència integral que la seva intervenció ha modificat. La fidelitat és ètica però també, en el seu sentit ple, econòmica. En virtut del tacte, i el tacte intensificat és una visió moral, el traductor-intèrpret crea una situació d'intercanvi significatiu.»

Impossibilitat, infidelitat, traïció, intercanvi: heus ací algunes de les múltiples paradoxes de la traducció.

2. Una llengua amb sentits diferents

El desastre de l'aventura colonial va generar una reacció literària, perceptible en novel·les i estudis històrics. El període postcolonial va començar al món hispànic poc temps després de les guerres napoleòniques que van delmar la Península Ibèrica. En el món francès i anglosaxó, aquest fenomen no es va produir fins després de la segona guerra mundial. Curiosament, entre les literatures llatinoamericanes i l'espanyola, potser per una qüestió d'antiguitat i de processos d'independència al començament del segle XIX, hi ha hagut molts més diàlegs i interaccions que entre les respectives literatures francòfona i francesa, o anglòfona i anglesa. Amb tot, si es compara el nombre de traduccions a l'anglès amb les que es fan a l'alemany, francès, portuguès i italià (espanyol i català), les xifres són espantoses. La presència de la literatura no anglesa en les llistes de clàssics «mundials» generades a Londres o Nova York, o no cal dir les novetats literàries no angleses en el mercat anglosaxó, és ridícula. Potser perquè consideren que llegir Salman Rushdie ja és llegir un autor «estranger», en traducció, que correspon a un altre món i una altra cultura, i això ja és prou forà. No cal fer més esforços d'acostament a l'altre, han cobert la quota d'alteritat.

En aquests casos podem introduir un matís de la traducció. Llegim en una mateixa llengua realitats molt diferents, sotmeses. És el que va definir el crític Homi Bhabha amb una sèrie de conceptes útils per a l'anàlisi de la literatura postcolonial. Un dels modes que té el colonitzat de lluitar contra el centre, la cultura de la metròpoli, és adoptant, incorporant i subvertint el codi cultural dominant. Segons Bhabha, el subjecte colonitzat experimenta aquesta subversió com una «mimetització» o camuflatge, la qual cosa ataca els fonaments de la suposada superioritat del subjecte dominant. A *The Location of Culture* (1994), va presentar conceptes com els de camuflatge (*mimicry*), interstici (*interstice*), híbrida (*hybridity*) i liminalitat (*liminality*), que deriven de la semiòtica i la psicoanàlisi lacaniana. Argumentava que la producció cultural és sempre més productiva on és més ambivalent.

Torno a Rushdie. A la seva millor novel·la, *Midnight Children* (1980), utilitza al·lusions metafòriques a la fragmentació o la desintegració per indicar la pèrdua del sentit d'identitat. El personatge protagonista de la novel·la, Saleem, intenta entendre la seva identitat fragmentada. Saleem és fill de múltiples nacions, religions, llengües i partits polítics, i per això té una consciència de si mateix conflictiva i contradictòria. Nasqué el 15 d'agost de 1947, just a mitjanit, en el moment precís que es va declarar la independència de l'Índia, que s'alliberava així d'anys d'opressió britànica. Des del moment que la seva mare anuncia la concepció, la vida de Saleem es converteix en un esdeveniment públic. I en diversos moments de la novel·la afirma que «to understand me, you'll have to swallow a world». Aquesta idea subratlla la intensa relació que hi ha a la novel·la entre l'individual, personal, i el públic, col·lectiu. Es produeix una identificació metafòrica entre la vida de Saleem i els primers passos de l'Índia com a país independent. Hi ha, doncs, una intensa relació entre vida privada, la història i la situació de conflicte religiós. Escrita en anglès, els parlants de l'anglès d'Anglaterra o dels EUA han de fer un notable esforç d'adaptació (de traducció!) per poder entendre el que llegeixen. Aquí uns mots de Humboldt ens tornen a ajudar:

«...la traducció ha de tenir un regust forà, encara que només fins a cert punt; és fàcil traçar la línia a partir de la qual això es converteix en un error. Si un no detecta estrangeritat (*Fremdheit*), però percep que és estranger (*Fremde*), la traducció haurà aconseguit la seva meta més elevada; però si l'estrangeritat apareix com a tal, i molt probablement fa desaparèixer allò estranger, el traductor demostra la seva T.»

3. Atents a la petitesa

Les cultures no són iguals en termes de traducció. I com diu la Declaració del Quebec: «Algunes tradueixen per elecció i d'altres per obligació. La traducció és clau per a la protecció de les llengües minoritàries». El cas del món anglosaxó és particularment interessant des d'una perspectiva catalana. És un desafiament de grans dimensions. Perquè és una cultura en posició de control i en crisi, en davallada, però que encara conserva tots els tics imperialistes de construcció del domini. Les anomenades llengües minoritàries (o menys usades), en un paradigma molt ampli que pot anar des de l'italià al català, necessiten la traducció com l'aire que respiren. I l'anglès pot esdevenir un cavall de Troia per infiltrar-se en altres cultures. El que ha passat els últims anys és un èxit. Tenir traduïts a l'anglès llibres com *La plaça del diamant*, de Mercè Rodoreda, el *Quadern Gris*, de Josep Pla, *Bearn o la sala de les nines*, de Llorenç Villalonga, *Vida privada*, de Josep M. de Sagarra, o *Incerta glòria*, de Joan Sales, és una bona targeta de presentació. La traducció és necessària per les cultures petites, per fer-se conèixer. La difusió depèn de factors comercials, de promoció, que sovint enllacen amb la xamba d'aparèixer en un programa televisiu d'impacte.

Però la traducció no és possible sense un estol de traductors, gent apassionada que consagren bona part del seu temps i energia a conèixer una altra llengua, una cultura, a establir nous diàlegs amb i entre el món. Són gent valenta i de gran valor. En conec tres d'excepcionals: Mary Ann Newman, l'enyorat Pep Sobrer i Patrizio Rigobon. Tots tres, com molts d'altres, tenen un doble valor. Són valents i revaluen dues cultures amb els seus esforços de trencar les distàncies. Els traductors no són simples missatgers, sinó que transmeten la veu d'altres alhora que conserven la seva pròpia. Com a conseqüència, prenen partit per autors desconeguts i pels estils i grups literaris marginats. Transmeten una passió, un afecte, una crítica. Tenen el valor de treballar en una feina impagable i sovint no pagada o mal pagada. Aquí és de llei denunciar el sector editorial, que en època digital només troba excuses per retallar els minsos recursos dedicats a pagar el factor humà: autor i traductor. El principal responsable (però no l'únic) d'aquestes polítiques injustes, de tracte econòmic insultant, la devem al monstre execrable en què s'ha convertit la distribuïdora *Amazon*.

No vaig poder aprendre més de sis o set llengües, i els traductors i intèrprets han estat bons companys durant tota la meua vida. A grans trets podem dir que la traducció és un factor poderós per establir un diàleg profund entre cultures diferents; és un vehicle dinàmic de l'intercanvi intel·lectual, de la difusió d'idees i de la més àmplia percepció de les creacions de la intel·ligència i de l'art. I el món de la política —en especial en un món de polítics monolingües com és l'hispanic— necessita la traducció com les croses i les ulleres indispensables per poder (és un dir) entendre l'altre. L'estrany. El bàrbar.